

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ

На правах рукопису
УДК 930.26

Михайлова Рада Дмитрівна

ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА ПІВДЕННО-ЗАХІДНОЇ РУСИ
X - ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIУ СТ.

/за матеріалами декоративно-прикладного
мистецтва/

Спеціальність - історичні науки - 07.00.06 -
археологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ - 1994

00755971 (Y)

Робота виконана у відділі давньоруської і середньовічної археології Інституту археології Національної Академії наук України

Науковий керівник - академік, віце-президент НАНУ
П. П. Толочко

Офіційні опоненти :

доктор історичних наук, професор І.С.Винокур
кандидат історичних наук М.М.Кучінко

Провідна офіційна установа - Київський державний Університет ім.Т.Г.Шевченко

Захист відбудеться " 27 " січня 1995 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради шифр Д.016.47.01. для захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук при Інституті археології НАН України, за адресою: 252014, м.Київ, вул.Володимирська, 3

З дисертацій можна ознайомитись в науковій бібліотеці Інституту археології НАН України /Київ, вул.Видубецька, 40/.

Автореферат розіслано " 14 " грудня 1994 року.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради

кандидат історичних наук *В.О.Петрашенко* В.О.Петрашенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Вивчення впродовж майже ста років середньовічної культури Галичини та Волині кількома поколіннями науковців не вичерпало всіх проблем, що пов'язані з її виникненням, формуванням та специфікою розвитку на різних етапах. Лишається, зокрема, недостатньо висвітленими рівень розвитку, характер та основні риси художньої культури Південно-Західної Русі, а також роль впливів на неї культур сусідніх країн.

Художня культура характеризує творчу діяльність людей у галузі пластичних та декоративно-прикладних форм мистецтва і передбачає предметні результати людських здібностей в різноманітних знаннях, вміннях, навичках, рівні інтелекту, етичного та естетичного розвитку, світосприйманні, способах та формах спілкування. Виразниками творчої діяльності є археологічні знахідки X-першої половини XIV ст. з Південно-Західної Русі - вироби з металу, кераміки, каменю, кістки, бурштину, що з огляду на закладену в них інформативність набувають значення самостійних джерел для вивчення художнього спадку населення Галичини та Волині.

Дослідники, що вивчали давньоруську культуру цього регіону, порушили та вирішили досить широке коло питань, проте проблема художньої культури спеціально не розглядалась і отже, потребує свого дослідження. Актуальність вивчення художньої культури Південно-Західної Русі X - першої половини XIV ст. зумовлюється ще й тим, що до останнього часу, вона, на відміну від художньої культури інших земель Русі, лишалася практично за межами наукової уваги. Минулі десятиріччя значно збільшили кількість джерел з означеної теми. Суттєво

підвищився також рівень їх археологічного опрацювання, що дало можливість дослідити не лише напрями у становленні художньої культури Південно-Західної Русі, але й виявити особливості місцевих художніх традицій та відобразити творчий доробок населення південно-західного регіону Русі.

Традиційно культура Південно-Західної Русі поділяється на перший і другий етапи: X-XI ст. та XII-XIII ст. В даній роботі виділено три етапи розвитку культури Південно-Західної Русі: X-XI ст., XII - перша половина XIII ст., друга половина XIII - перша половина XIV ст. Ці етапи охоплюють період розвитку культури від часів Київської Русі, до складу якої входили південно-західноруські землі, до розподілу Галицько-Волинських земель між Великим князівством Литовським та Польською державою, що припинив ранньосередньовічну історію цього краю.

У дисертації розглянуто археологічні знахідки із розкопок на 302 давньоруських пам'ятках, що розташовані на історичних Галицьких, Волинських та Болохівських землях. В результаті досліджень В.Б.Антоновича, К.М.Мельник, Ф.Штейнгеля, Я.Пастернака, Р.Якимовича, М.Смішка, Л.Чачківського, О.Цинкаловського, М.К.Каргера, О.О.Ратица, В.К.Гончарова, Б.О.Тимошука, П.А.Раппопорта, Р.О.Юри та інших дослідників нагромаджена величезна кількість матеріалів, які досі не узагальнені, не систематизовані і тому не використовувалися за межами вузькоспеціальних питань. Отже, джерелознавче опрацювання виявлених раніше матеріалів, є одним з важливих завдань даної роботи.

~~Мета та завдання роботи~~ полягають в спробі на основі

виявлених джерел реконструувати історичний процес формування ранньосередньовічної художньої культури в Південно-Західній Русі. Головними завданнями дослідження є: проаналізувати процес формування художньої культури Південно-Західної Русі поетапно з X - до середини XIV ст.; систематизувати предмети прикладного та декоративного мистецтва X - першої половини XIV ст. за групами: а/ вироби з металу; б/ вироби з кераміки; в/ вироби з каміння та бурштину; г/ вироби з кістки; виявити особливості та характерні риси ремісничого виготовлення речей місцевих майстрів, з'ясувати роль провідних центрів розвитку художньої культури Південно-Західної Русі в X - першій половині XIV ст.

Методологічним підґрунтям роботи є принцип історизму, що дозволяє розглянути історико-культурні пам'ятки в їх розвитку та взаємопроникненні культур. У роботі здійснена спроба розглянути матеріали декоративно-прикладного мистецтва Південно-Західної Русі X - першої половини XIV ст. як концентрований образ культури в цілому, коли аналіз окремих виробів давньоруського ремесла дозволяє усвідомити феномен культури Південно-Західної Русі як певної історико-культурної цілосності.

Використовуючи історико-порівняльний, історико-системний та історико-типологічний методи, здійснена спроба систематизації знахідок предметів декоративного та прикладного мистецтва за характером ремісничої діяльності, матеріалом та технікою обробки, за хронологічним принципом, а також стильовими особливостями.

Наукова новизна запропонованої роботи полягає в тому,

що вироби прикладного та декоративного мистецтва Південно-Західно Західної Русі X - першої половини XIV ст. зібрано і проаналізовано як цілісну систему, що сформувалася на місцевій основі при взаємодії з оточуючим середовищем. У дисертації вперше запропоновано комплексне дослідження давньоруських виробів прикладного та декоративного мистецтва, систематизовані матеріали з металу /ювелірні вироби із сорока трьох скарбів, культові речі, предмети військового спорядження та зброя, особливості їх виготовлення та центри виготовлення/; з камення та бурштину /монументальна та дрібна пластика, їх характерні риси/; з кераміки /галицькі керамічні плитки, особливості їх виготовлення, стилістика та система декора/; з кістки /хронологія, декор/. Вперше складено каталог давньоруських скарбів з Південно-Західної Русі X-XIV ст.

Апробація результатів дослідження проведена на засіданнях сектору давньоруської археології ІА НАН України, в доповідях на конференціях, в публікаціях.

Практичне значення роботи полягає в можливості використання її для підготовки узагальнюючих праць з історії та культури України, розробки експозицій музеїв, виставок, в лекційних курсах.

Структура роботи. Дисертація складається із вступу, п'яти розділів, висновків, каталогу, таблиць, списку використаної літератури, списку скорочень та ілюстрацій.

ЗМІСТ РОБОТИ

Розділ I присвячений історії дослідження художньої культури та з'ясуванню напрямів вивчення виробів художнього

ремесла Південно-Західної Русі X - першої половини XIV ст.

Починаючи з 50-х років XIX ст. предмети художнього ремесла були об'єктами зацікавлень збирачів приватних колекцій та науковців, членів Краківського, Львівського та Волинського археологічних товариств, що утворилися протягом 1870-1900 рр. Членами цих товариств /А.Кіркором, Й.Коперницьким, Т.Земенциком, Б.Компаневичем, Л.Чоловським, Б.Янушем, М.Біляшівським/ були здійснені спроби археологічних розкопок на території Галичини та Волині. Цілеспрямоване збирання виробів художнього ремесла, незважаючи на невисокі з сучасної точки зору якості ведення археологічних досліджень, дозволило вже в XIX ст. створити значний фонд джерел для вивчення історії культури краю.

Після тривалої перерви невеликі за обсягом розкопки були проведені в 30-40 рр. XX ст. Я.Пастернаком, Р.Якимовичем, М.Смішком, Л.Чачківським, О.Цинкаловським, в результаті яких було поновлено збирання предметів художнього ремесла.

Новий важливий етап нагромадження виробів художніх ремесел був пов'язаний з послідовними довгостроковими роботами в південно-західному регіоні України, що розпочалися в повоєнний період. В результаті проведення розкопок М.М.Каргером /1958-1959 рр./, О.О.Ратичем /1961-1979 рр./, В.К.Гончаровим /1950-1960 рр./, В.О.Тимошуком /1969-1980 рр./, П.О.Раппопортом /1970-1980 рр./ та іншими дослідниками була зібрана велика колекція речей художніх ремесел. Проте проблема формування та розвитку художньої культури Південно-Західної Русі X - першої половини XIV ст. у працях названих дослідників не знайшла висвітлення. Проблема лишилась на рів-

ні її вирішення в кінці XIX - початку XX ст. Вже тоді була висловлена думка про те, що речі із скарбів Волині мають місцеве походження. Одинадцять давньоруських скарбів з Південно-Західної Русі були проаналізовані Г.Ф.Корзухімов /1954 р./. Вона також віднесла більшість речей до волинської традиції виготовлення, звернувши особливу увагу на ювелірні вироби X ст. з зерню. На сьогодні зібрано дані ще про 32 скарби з Південно-Західної Русі. Систематизація матеріалів цих знахідок має важливе значення для з'ясування кола питань про регіональні особливості художньої культури Південно-Західної Русі.

До групи виробів з металу належать предмети культу та військового спорядження, які разом з ювелірними речами досить вичерпно репрезентують металообробне ремесло Південно-Західної Русі X - першої половини XIV ст.

Окрему групу речей художнього ремесла складають керамічні плитки та монументально-декоративні вироби з каменю, які використовувалися для декору споруд. Вони виявлені в 40-80pp. XX ст., в результаті архітектурно-археологічних досліджень Я.Пастернака, В.К.Гончарова, М.К.Каргера, П.О.Раппопорта, М.В.Малевської, Спробу проаналізувати керамічні плитки як художні витвори здійснив І.Д.Старчук /1945 р./, робота якого, проте, залишилася в рукопису. Монументально-декоративні вироби з каменю разом з керамічними плитками були розглянуті В.К.Гончаровим /1966 р./, який звернув увагу на їх стилістичну близькість. Вироби дрібної пластики XII-XIII ст. з каменю, а саме образки з літописного Ізяслава та Галича, були розгля-

нуті Т.В.Ніколаєвою /1983 р./, яка визначила їх місцеві риси. Деякі спільні риси з виробами дрібної пластики демонструють прикраси та культові вироби з бурятину з розкопок в Звенигороді Галицькому /І.К.Свешніков/ та Дорогобужі /Ю.М.Нікольченко, В.А.Прищепа/.

Елементи художнього оздоблення мали вироби з кістки та рогу X - XIV ст., які відносяться до окремої групи виробів давньоруського ремесла. Вперше кістяні речі з Південно-Західної Русі були розглянуті в роботі О.О.Ратича /1956 р./, який здійснив спробу відзначити художні елементи окремих виробів.

Крім археологічних джерел, відомості про вироби прикладного мистецтва містять давньоруські літописи - Іпатієвський, Лаврентієвський, Волинсько-Галицький, літературна пам'ятка - "Слово про Ігорів похід", європейські та візантійські хроніки - Константина Багрянородного, анонімного баварського географа, Яна Длугоша. Проте ці відомості не можуть дати вичерпних даних ні про місця, де виготовлялися художні вироби, ні про їх ремісничі властивості, хоча і допомагають скласти уяву про деякі сторони розвитку художньої культури даного регіону.

Питання розвитку окремих видів художньої культури Південно-Західної Русі, розглядалися також у роботах Ю.С.Асеева, В.М.Василенка, З.Н.Володченко, О.М.Іоаннісіяна, А.М.Кірпичникова, М.П.Кучери, В.В.Кухаренко, Г.Н.Логвина, Т.І.Макарової, Є.С.Мамолат, Л.С.Міляєвої, Р.С.Орлова, Г.О.Піскової, О.О.Ратича, Б.О.Рибакова.

Окремих аспектів, пов'язаних з художнім ремеслом Галицьких та Волинських земель, торкалися в дисертаційних дослід-

женнях В.С.Шеломенцев-Терський, Б.О.Тимошук, О.Р.Тищенко, М.М. Кучінко, В.І.Якубовський.

Загальноісторичне тло формування культури Південно-Західної Русі подається у працях Я.Д.Ісаєвича, І.П.Крип'якевича, М.Ф.Котляра, В.Т.Пашуто, П.П.Толочка.

В розділі 2 йдеться про основні центри художнього ремесла Волині і Галичини, а також міжнародні зв'язки, які впливали на розвиток художньої культури Південно-Західної Русі.

Серед факторів, що мали вирішальне значення для художньої культури Південно-Західної Русі в X - першій половині XIV ст., відзначалися: а/ географічний /порубіжне розташування галицьких та волинських земель/; б/ етнічний /етнічна розмаїть населення/; в/ торгово-економічний /торгівельна магістраль, що проходила через територію Південно-Західної Русі/. Завдяки археологічним дослідженням встановлено зв'язки майстрів південно-західного регіону Русі з майстрами інших давньоруських регіонів: Чернігова та Києва /Якубовський, 1976; Макарова, 1987/, Новгород-Садова, 1981; Янин, 1970/, Гродно /Воронин, 1954; Сопоцинський, Василенко, 1973; Зверуго, 1984/, Володимира-Суздальського /Вагнер, 1964/.

Поряд із єдністю соціально-економічного та духовного розвитку Галичини і Волині з іншими давньоруськими князівствами, в південно-західному регіоні Русі визначились також риси спільності з суміжними європейськими країнами. Археологічні дослідження виявили інтенсивні контакти населення південно-західного регіону - племен дулібів, волинян, бужан, лучан, тиверців, білих хорватів, уличів - з населенням суміжних західноєвропейських районів вже в IX-X ст. В XI-XIII ст. еконо-

мічні та культурні контакти підтримувались з Угорщиною, Моравією, Мазовією, Німеччиною, Литвою, Візантією, Болгарією.

Формування художньої культури Південно-Західної Русі у Х - першій половині ХІУ ст. було безпосередньо пов'язано з розвитком міст. Міста являлися ремісничими центрами і місти-ли в собі, з одного боку, необхідну виробничу базу для роз-витку різних форм художньої діяльності, з іншого, живильне середовище для накопичення досвіду у формуванні смаків, уподобань та моди на ті чи інші речі.

Серед галицьких центрів художньої культури в ХІІ-ХІІІ ст. виділявся Галич, де виявлені залишки ювелірних, ковальських, гончарних, склоробних майстерень. Стилістичні паралелі монументальної пластики ХІІ-ХІІІ ст. Галича з орнаментациєю галицьких рукописів того ж часу, а також аналогії скульптурному оздобленню галицьких храмів в рельєфному декорі керамічних плиток свідчать про складання галицької художньої школи з характерною для неї стилістикою декору. Розроблену на основі синтезу різних видів мистецтва систему декору демонструють архітектурні споруди Галича. Традиційних рис галицької школи набули браслети-наручні, створені ювелірами Галича. Галич у ХІІ-ХІІІ ст. був містом, де складався єдиний стилістичний напрям галицької художньої школи, що знайшов відображення в архітектурі, різбленні, кераміці, книжковій мініатюрі. Через специфічні історичні обставини цей напрям не набув закінчених форм. Визначним галицьким центром культури в ХІІ-ХІІІ ст. був Звенигород, де знайдена майстерня та склад ювеліра, князівські гончарні майстерні, майстерня по обробці кістки, шведька майстерня, знаряддя металообробного виробництва, пристосування для обробки та різблення каменю та дерева. Топогра-

фія майстерень у Звенигороді має подібність до іншого ремісничого галицького центру - Василева. Основними ремеслами, що представлені у Василеві, були: різблення по дереву, керамічне виробництво. Пам'ятки Василева демонструють одночасове з Галичем формування місцевих рис художньої культури. Зокрема деякі плитки з Василева аналогічні галицьким рельєфним плиткам. Проте у василевських переважають сюжети, які майже не зустрічаються на плитках з Галича /орлеподібний птах та олень/; мальнок плиток з Василева простіші та виконаний менш професійно. У XII-XIII ст. гончарство, ковальство, ювелірне косторізне та деревообробне ремесла розвиваються у Паіснеську, який за системою оборонних споруд, розміром території та числом населення перевершував деякі з давньоруських міст, що мало позитивне значення для розвитку різних ремесел. Значення великого галицького центру в XIII-першій половині XIV ст. набув Львів. Його культура поєднала в собі давньоруські, балканські, західноєвропейські елементи.

На Волині визначними центрами художньої культури в XII-XIII ст. також були найбільші міста. У столиці Волинського князівства - Володимирі-Волинському розвивалися кам'яне та дерев'яне будівництво, ювелірна справа та зброярство, обробка кістки, про розвиток яких свідчать знайдені на дитинці та в окольному граді виробничі споруди та ремісничий інвентар.

Як значний осередок культури, на Волині виділявся Луцьк, розквіт якого припадає на XIII ст., коли активізувалися торгівельні шляхи з Галичини, Подніпров'я, західноруських земель, Литви, країн Західної Європи. Існування місцевої металообробки засвідчують знахідки IX-X ст. та XII-XIII ст. Про визначні

досягнення у середньовічному малярстві свідчать пам'ятки монументального та станкового живопису X-першої половини XIV ст. з Луцьких храмів, до яких відносяться розписи катедрального собору Іоанна Богослова, ікона "Волинської Богоматері", мініатюри "Луцького Євангелія".

Велику кількість виробів художнього ремесла було знайдено в Ізяславлі, що був зруйнований під час татаро-монгольської навали. Срібні з черню речі, що знаходилися у складі 16 скарбів XII-XIII ст., демонструють характерні місцеві особливості в побутуванні цього виду давньоруських ювелірних прикрас. На місцеве виробництво вказують також деякі особливості у виготовленні булав та кістенів. В Ізяславлі знайдений повний інструментарій для ремісничих робіт, що говорить про розвиток в цьому місті металообробного ремесла.

Значним центром художньої культури на Волині був у XIII ст. Холм, куди Данилом Галицьким було перенесено столицю Галицько-Волинського князівства біля 1237 р. у зв'язку з татаро-монгольською навалю. Розвиток у цьому місті традиційних давньоруських ремесел - монументального різблення, зброярства, ювелірної справи - зафіксовано літописами, а також підтверджено сучасними археологічними розкопками.

Помітним центром культури XII-XIII ст. був Белз, розташований на західних кордонах Волинської землі. В цьому місті знайдені рештки металургійного, ковальського, гончарного, деревообробного ремесел. Речі побуту та прикраси з Белза є близькими до виробів з Галича та Звенигорода.

Деревообробне ремесло, металообробка, як свідчать археологічні знахідки, розвивалися у порубіжному волинському місті Бересті.

крупними ремісничими центрами Волині в XII-XIII ст. були Пересопниця та Дорогобуж. Знахідки комплексу речей, пов'язаних з виробництвом ювелірних прикрас з поховання майстра X ст., ювелірна майстерня XI ст. та форма для виготовлення шиної гривни XII ст. з Пересопниці свідчать про розвиток у цьому місті ювелірної справи в X - на початку XII ст. Ремісничий інструментарій XII-XIII ст. та ремісничі вироби з Дорогобужа вказують на економічну розвинутість цього міста, що мала бути основою для розвитку різних ремесел.

Високому рівню художньої культури в містах Південно-Західної Русі сприяли: вигідне географічне розташування на перетині торгівельних шляхів, концентрація державно-адміністративної, економічної, релігійної функцій міста. На прикладі волинських центрів давньоруської культури простежується нерівномірність розвитку художніх ремесел на різних етапах. Різноманітність виробів прикладного мистецтва відображає соціальну та економічну багатофункціональність галицьких та волинських міст як необхідну умову розвитку художньої культури.

У розділі 3 досліджуються вироби з металу - ювелірні, побутові, культові, також зброя. Найбільшу кількість художніх виробів з металу представлено в скарбах, які розподіляються на 3 групи: скарби X-початку XI ст., XI-початку XII ст., другої половини XII-XIII ст.

до першої групи належать 5 скарбів з південно-західного регіону Русі - Борщівський, Заліський, Копіівський, Крилоський, Орківецький. Серед виробів цих скарбів переважають серезки волинського типу, зерневі дунниці, намисто, гривни, виті браслети, що належали до традиційних прикрас "племінної"

верхівки. У таких наборах більшість речей мала "генеалогічний" зв'язок, що принципово відрізняється від наборів прикрас княжої доби, де речі виготовлялися за єдиним задумом одночасно. Найбільш численними знахідками в скарбах X-початку XI ст. є сережки волинського типу, яких знайдено 41 екземпляр. Речі з скарбів X-першої половини XI ст. підсумовують надбання в ювелірному мистецтві південно-західного регіону Русі у слов'янські часи та демонструють перехід від слов'янської язичницької культури до культури давньоруської.

До другої групи належать 9 скарбів XI-початку XII ст., що знайдені на Волині у селах Бегені, Бужиському, Висоцькому, Городку, Городищі, Жорнові, Козлині, Торговиці. В цих скарбах переважають виті срібні гривни різного плетіння /знайдено 35 екземплярів/, браслети /10 екземплярів/ та зерневі намистини /20 екземплярів/. За своїми формами ці речі споріднені з речами більш ранніх скарбів з південно-західного регіону Русі і продовжують традицію їх вжитку та виготовлення. Спрощення форм речей та зміна техніки їх виготовлення демонструють занепад давньої традиції, який був обумовлений появою в давньоруському жіночому костюмі нових типів прикрас, характерних вже для княжої доби.

Набір таких прикрас увійшов до широкого вжитку в XII-XIII ст. Саме вони складають основу скарбів третьої групи, до яких належать 16 скарбів з Ізяславля, 6 - з інших міст Волині, 4 - з Галицьких, 3 - з Болохівських земель. За складом вони схожі на скарби цього ж часу з інших місць, де основними речами були тринамистинні сережки, колти, рясна, привіски, підвіски, браслети-наручні. Технічні прийоми та деталі оформлення речей з скарбів Південно-Західної Русі свідчать про

орієнтації майстрів, що їх виробляли, на київські взірці. Ці скарби у більшості випадків належали місцевій знаті, а іноді, як це показують скарби Болохівської землі - князівській верховці.

Найбільшу кількість виробів у скарбах XII-XIII ст. складають різновиди сережок київського типу, яких знайдено 49 екземплярів. Іншою категорією виробів в скарбах XII-XIII ст. Південно-Західної Русі є колти, яких знайдено 25 екземплярів двох різновидів: великі /Д= 6см/ з кулястою каймою та малі /Д=3,7-4,6 см/ з каймою з дротяних петель. За загальнотипологічними ознаками ареал типу великих колтів є досить широким: Київ та його райони, Чернігово-Сіверська та Муромо-Рязанська землі, де наприкінці XII-початку XIII ст. утворився даний тип прикрас. Ізяславльсько-болохівський ареал, де також були поширені великі колти, дає змінений - місцевий різновид виробів. У декорі великих колтів використовувалися зображення фантастичного звіра чи хижого птаха з плетевом з боків крина, рослинний орнамент або складне плетиво. Малі колти мали злегка витягнуту вертикальну форму, інколи з виїмкою у верхній частині. Техніка виконання малих колтів у кожному окремому випадку була різною. Датуються малі колти другою половиною XII- першою половиною XIII ст. Серед зображень на малих колтах переважають птахи, зіставлені попарно, один птах, плетиво, рослинний орнамент з крином. Ареал поширення малих колтів був значним, хоча знахідки в різних місцях Русі поодинокі. Лише в Ізяславлі вони представлені більшою кількістю, що вказує на їх переважання у місцевому жіночому костюмі. Виходячи з цього, малі колти повинні були замовлятися представниками місцевого населення та виконуватися місцевими

ми майстрами. Стилистична єдність виробів, а також інструментарій ввєдїрїв свїдчать про їснування їх виробництва в їзяславї.

Крїм колтїв до прикрас головного убору XII-XIII ст. вїдносилися чїльця, характернї саме для галицько-волинського рєгїону, деталями яких були скобочки, що нашивалися на тканину, "аграфи" та оздоба чїлець - пїдвїски.

До мїсцевого виробництва можна вїднести також дротянї скроневї кїльця, якї знайденї в скарбах Пївденно-Захїдної Русї XII-XIII ст., переважно на Волині - понад 250 екземплярїв з срїбла та бронзи. Скроневї кїльця загнукотїнцевї, пївтораверотної, напївверотної форми дїйшли в незмїнному виглядї до середини XII-першої половини XIII ст. в результатї розвитку мїсцевих племїнних прикрас як етнїчна особливїсть лїтописних волинян, древлян, дреговичїв та полян. Скроневї дротянї кїльця вживалися разом з речами, що були типовими для XII-XIII ст. ї мали вплив на формування парадного металевого убору знатної жїнки цїєї мїсцевостї.

Серед їнших виробїв у давньоруських скарбах XII-XIII ст. з Пївденно-Захїдної Русї зустрїчалися гривни /5 екземплярїв/, намїста /24 ажурнї овальнї, 5 порожнистїх елїпсоподїбних, 13 бурштиновїх ромбоподїбних, 75 скляних/, привїски /серед яких один поводочений змїївовик/, перстенї /7/, печатки /2/, предмети культу /бронзовий еїкопїїон з емаллю, кам'яна рїзблена їконка, бурштиновї хрестики/.

Речї, що входили до ввєдїрних наборїв цього часу, вїдповїдають вимогам культури давньоруського феодального суспїльства, яке орієнтувалося на вїзантїйськї взїрцї. Срїбнї виробї XII-XIII ст. з давньоруських скарбїв Пївденно-Захїдної

Русі характеризують новий етап у розвитку волинської традиції металообробки. Вона отримала свій подальший розвиток у виготовленні речей з черню. Місцями їх виготовлення були райони Ізяславля, Болохівської та Галицької земель.

Велику колекцію художніх виробів складають знахідки, які були виявлені поза скарбами. Це предмети культу /енколпіони, хрестики-натільники, образки/, а також зброя /мечі, булави, кістені/.

Хрестики-натільники з Південно-Західної Русі мають аналогії у багатьох давньоруських землях; хрестики XI-першої чверті XII ст. з Дрогобича, Дорогобужа, Володимира-Волинського, Перемишля, с.Хрінників Рівненської області та с.Крутилова Тернопільської області об'єднуються спільними рисами декору у вигляді емалевого заповнення темного, а іноді світло-жовтого тону. Енколпіони представлені переважно зразками, відомими на всій території Русі з найбільш поширеним сюжетом розп'яття, що виконувалися за візантійськими та київськими взірцями. Три енколпіони /з Кременецького музею, Ленковецького городища та Дрогичина/ мають характерні типові південно-західні риси - зображення хреста у вигляді поглибленого рельєфу, що мав заповнюватися емаллю. Мініатюрні односторонні образки-привіски мали зображення Христа, Богоматері та святих. Незважаючи на те, що місця виготовлення образків у більшості випадків встановити неможливо, за стилістичними особливостями вони характеризуються як місцеві вироби.

Мистецьке оформлення мали окремі предмети озброєння. Насамперед це меч другої половини XI ст. з с.Карабчієва біля Кам'яниці-Подільського, декорований на руків'ї, стволі, перехресті та на верхній черню в двох варіантах - чорніння фону

та орнаменту. Основний мотив декору меча - рослинний, що дістав назву "візантійського" /крин, напівкрин, в'юн/. Рельєфне навершя меча декороване орнаментом, що імітував зернь. Таке характерне оздоблення мали кістені та булави з с.Вербичного Хмельницької області, Колодяжного, Ізяславля, Зеленча. Дві гирі від кістенів були прикрашені способом черніння по залізу в поєднанні із срібною інкрустацією. З.Н.Володченко та А.М.Киричников вважали виготовлення кістенів та булав пріоритетним для південно-західного регіону Русі, що підтверджується аналізом загального розвитку металообробки в цих землях.

Предмети культу та зброї, з одного боку, повторювали типи київських зразків, з іншого - характеризували власні пошуки місцевих майстрів /імітація зерні, чернь на залізі, інкрустація сріблом/.

В розділі 4 розглянуто вироби художньої пластики з кераміки, каменю, бурштину, кістки. Керамічні художні вироби репрезентовано декоративними плитками з рельєфним декором з Галича, що поділяються на два типи: плитки з поливою, які датуються 50 рр. XII ст. і мають 14 варіантів декору, та плитки без полив'яного покриття, які датуються другою половиною XIII ст. і мають 11 варіантів декору. Найбільш розповсюдженими елементами декору плиток з Галича є образи грифона, котячого хижака, орла в геральдичній позі, птахів з розквітливими хвостами, рослинних мотивів; єдиним антропоморфним зображенням галицьких плиток є образ "людини з двома риб'ячими хвостами". Подібність багатьох деталей плиток з Галича з кам'яним декором володимиро-суздальських храмів вказує на спільні для обох шкіл взірці-першоджерела. Характерною міс-

цевою рисою галицьких плиток є поєднання форм візантійської, романської та давньоруської культур. В той же час аналогії у використанні і подекуди стилістиці мають місце і в архітектурному декорі Чехії, Польщі, Франції, Англії, Візантії, що дає підстави розглядати галицькі плитки в контексті загальноєвропейської культури XII-XIII ст.

Художні вироби з каменя в південно-західних землях розподіляються на монументальні та предмети дрібної пластики. Різблені архітектурні прикраси демонструють тяжіння до європейських взірців; вироби дрібної пластики мають характерні "галицькі" риси /нетрадиційна іконографія, відсутність певних традицій професійних шкіл, розрахунок на широке коло покупців/.

Декоративні засоби близькі до різблення каменю використовувалися у виготовленні речей з бурштину, головним чином, предметів побуту та культу, що складають невелику, але показову групу виробів з місцевих майстерень Звенигорода та Дорогобужа.

Художній декор прикрашав також вироби з кістки, що були пов'язані з трудовою та діловою практикою, культами, побутом, військовою справою. Він наносився у вільних орнаментальних композиціях і тяжів не стільки до оздоблювального, скільки до охоронного та магічного змісту. Обробка кістки характеризується плоским різбленням з елементами поглибленої та виїмчастої обробки, і лише інколи - використанням об'ємної скульптури. Майстерні по обробці кістки відкриті на Волині - в Пересопниці та Дорогобужі, в Галичині - у Звенигороді, Зеленці, Підіснаську та на Волохівському городищі.

У п'ятому розділі розглянуто рівень розвитку художньої

культури Південно-Західної Русі X-першої половини XIV ст.

Перший етап /X-початок XII ст./, що історично був пов'язаний з поширенням християнства, демонструє існування на Волині давньої художньої традиції, що успадкувала надбання слов'янської язичницької культури. До таких виробів належать срібні ювелірні речі з скарбів X-початку XI ст., деякі види зброї, вироби з кістки. Одним з місць виготовлення таких речей у X ст. була Пересопниця. Впродовж XI-початку XII ст. давня волинська традиція поступово згасала, що було викликано орієнтацією на нові взірці декоративно-прикладного мистецтва, переважно з Візантії.

Другий етап розвитку художньої культури в Південно-Західній Русі, що припадає на другу половину XII-першу половину XIII ст., був зв'язаний з розвитком художньої традиції, яка виникла за княжої доби. Вона базувалась на надбаннях минулих часів і розвивала нові напрями, що знайшло своє відображення у виготовленні ювелірних виробів та зброї. Характерними рисами срібних виробів з Південно-Західної Русі було використання черні в контурному варіанті, обробка фону способом передвижки різця, використання позолоти, "суха" схематична орнаментация, тяжіння до певних сюжетів та орнаментів. Розробкою давніх традицій були пошуки вдосконалення способів черні та нанесення її на бронзу та залізо. Вироби XII-XIII ст. з Південно-Західної Русі характеризують складання нової традиції місцевої школи ювелірного ремесла та зброярства, чий розвиток йшов у руслі загальнооруських процесів. Її становлення було пов'язано з ремісничими центрами, зокрема Ізяславлем, Галичем, а також рядом Болохівських міст. У Галичі елементи черні були творчо "переведені" в засоби декоративної архі-

тектурної кераміки, де на плитках рельєфний рисунок поєднується з заповненням фона емалевим поливом. Регіональні особливості демонструють також вироби дрібної кам'яної пластики та кістяні вироби, що мали характерними рисами невимогливість у виконанні та свободу у виборі оздоблення. Важливе значення в XII-XIII ст. для формування місцевої культури мали надбання візантійсько-руської традиції, яка збагачувала не тільки проникненням у світ християнського мистецтва, але й можливістю знайомства з античною традицією.

На третьому етапі розвитку культури - друга половина XIII-перша половина XIV ст. - спостерігається подальший розвиток і, водночас, завершення давньоруських традицій. Вироби Південно-Західної Русі цього часу демонструють тяжіння місцевої культури до європейської: жодна давньоруська школа не відобразила так повно різнобічні неруські традиції, що лежали в сфері спільних або схожих ідеалів часу.

Висновки. Самобутня художня культура Південно-Західної Русі формувалася під впливом Києва, Візантії та європейських держав, але з збереженням власних слов'янських традицій, які до певної міри дійшли до сучасності і знайшли відбиток у національному українському світорозумінні.

По темі дисертації опубліковані роботи:

1. Особливості обробки кістки в Південно-Західній Русі /X-перша половина XIV ст./. Препринт. - Київ, 1991. - С.38.
2. Художественная культура Волини X-XIV вв.//Духовная культура древнего населения Украины. - Тез.докл.Респ.конф.Київ. - Київ, 1989. - С.24-25.
3. Два центри давньоруської художньої культури на Волині // VIII Подільська історико-краєзнавча конференція. Секція архео-

логії. Тез. доп. Респ. конф. Кам'янець-Подільський. - Кам'я-
нець-Подільський, 1990. - С. 47-50.

4. О характере художественной культуры Юго-Западной Руси X-
первой половины XIV ст./по материалам археологических ис-
следований/ //Проблеми вивчення та охорони пам'яток археоло-
гії Київщини. Тез. доп. Респ. конф. Київ.-Київ, 1991. -С. 65-67.

5. Изображение скифской змеевой богини - Владимицы зверей
на древнерусских изделиях прикладного искусства//Тез. докл.
междунар. конф. "Проблеми скифо-сарматской археологии Северно-
го Причерноморья", посв. 95-летию со дня рожд. проф. Б.Н. Греко-
ва. - II. - Запорожье, 1994. - С. 135-137.

6. Про деякі напрями розвитку художніх традицій в приклад-
ному мистецтві Південно-Західної Русі /за матеріалами ска-
рбів X - XIII ст/ //Тез. всеукр. наук. конф. "Переяславська земля
та її місце у розвитку української нації, державності і куль-
тури". Переяслав-Хмельницький. - Переяслав-Хмельницький,
1994. - С. 20-21.

Mikhailova R.D. Artistic Culture of the South-West Rus
of the Xth- the first half of the XIVth centure (According
to the materials of Applied Art).

The thesis for the scientific Degree of the candidate of
history sciences on the speciality 07.00.06-Archeology. The
Institute of Archeology of the Ukrainian National Academy
of Sciences, Kiev, 1994.

Main principles of the thesis are reflected in six
research works. It has been ascertained that artistic culture
of South-west Rus of the X-the first half of the XIVth cen-
ture was determined by the ceramic handicraft development,

stone, bone, amber processing development, the leading role being that of metalwork. Withing the first stage (the Xth -the first half of the XII century) the local tradition which appeared in Volin in the conditions of paganism prevailed; withing the second one (the XIIth-the first half of the XIIIth century) orientation on Byzantium and Kiev did; withing the third one (the second half of the XIIIth-the first half of the XIVth) West-European culture influence did; the catalogue of Old Rus hoards of the Xth-XIVth centuries has been made.

Михайлова Р.Д. Художественная культура Дро-Западной Руси X-первой половины XIV ст. /по материалам декоративно-прикладного искусства/.

Диссертация на соискание научной степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.06.-археология, Институт археологии НАН Украины, Киев, 1994.

Главные положения диссертации отражены в шести научных работах. Установлено, что уровень художественной культуры Дро-Западной Руси X-первой половины XIV ст. определялся развитием ремесел - керамического, обработки камня, кости, янтаря, при ведущем значении металлообработки; на первом этапе /X-первая половина XII ст./ преобладала местная традиция, возникшая на Волини в условиях язычества, на втором /XII-первая половина XIII ст./ - ориентация на Византию и Киев, на третьем /вторая половина XIII-первая половина XIV ст./ - влияние европейской культуры; составлен каталог древнерусских кладов X - первой половины XIV ст.

Ключові слова: давньоруська художня культура, декоративно-прикладне мистецтво, давньоруські скарби.

R. D. Michailova

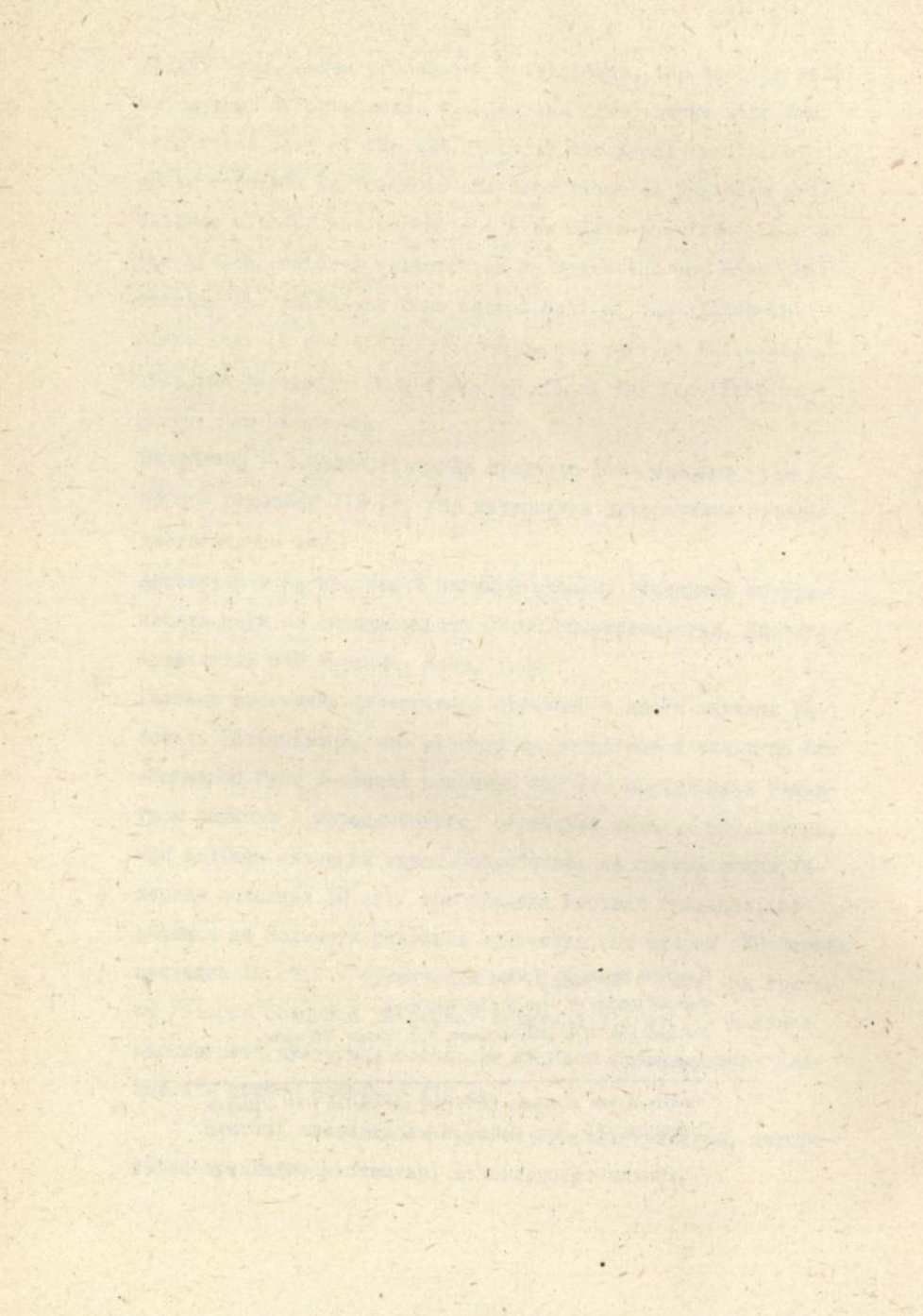
Підп. до друку 29.11.94.

Формат 60x84/16. Папір офс. Офс.друк.

Ум.друк.арк. 0,9, Обл.-вид.арк. 1,0. Тираж 100 прим.

Зам. № 171.

Поліграфічна дільниця Інституту економіки НАН України.
252011 м.Київ, вул. Панаса Мирного,26.

AB 31.593